

Zmírnění konzumu jako prestižní forma stylu života v Holandsku*

HANA LIBROVÁ**

Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Voluntary Moderation in Consumption – A Prestige Life-Style in the Netherlands

Abstract: The article presents information on sociological research from the Netherlands on the more austere lifestyle of higher status groups, e.g. the use of cars, fuel, clothing and others aspects of consumption relevant to the environment. Researching the motivation behind this, W. Aarts and C. Schmidt stress both the social prestige of voluntary moderation and the high level of environmental awareness. They suggest the probable future social spread by means of a trickle-down effect to lower social strata.

Sociologický časopis, 1994, Vol. 30 (No. 4: 513-521)

Nabádavé volání po změnách ve způsobu života v bohatých zemích, po snížení objemu spotřeby, je stará píseň. Myslíme-li na ekologický kontext, naplno zazněla v roce 1972 ve finále klasických *Mezí růstu*. Od té doby ji opakují téměř všichni ekologičtí a ekologizující autoři, aniž by se v konkrétnější a reálné poloze zamýšleli nad tím, zda a za jakých podmínek mohou být jejich výzvy vyslyšeny.

Sociologové překvapivě pozdě pochopili, že tyto stereotypní apely k obyvatelům bohatých zemí jsou zároveň výzvou pro empirické sociologické poznání. Teprve před nedávnem se začali ptát: naslouchá vůbec někdo volání po skromnějším životě a je ochoten podle něho proměňovat svůj život?

Ovšem, na tuto otázku zčásti odpověděl, aniž by to bylo jeho přímým záměrem, známý Inglehartův longitudinální výzkum [Inglehart 1977, 1990; viz též Rabušic 1990] „tiché revoluce“. Doložil, že v průmyslově vyspělých zemích roste počet lidí, kteří se slovně hlásí k postmaterialistickým hodnotám. Připomeňme, že Holandsko zaujímá v podílu tzv. postmaterialistů první místo.

Historická analýza [Campbell 1987] však ukazuje, že hodnota skromnosti byla v Holandsku proklamována i v minulosti (pověstná holandská šetrnost). Bez ohledu na asketickou rétoriku bohatí Holanďané vydatně utráceli. Pokud se tehdy a později zdálo, že žijí podle kalvinistické doktríny, tak prý proto, že peníze utráceli skrytě v interiérech svých domů [Schama 1987].

Sociologové na univerzitě v Amsterdamu (Graduate School for Social Science), vyburcování patrně Inglehartovým zjištěním o primátu současných Holanďanů v počtu deklarovaných postmaterialistů, pojali v roce 1990 záměr empiricky zkoumat, zda je

*) Děkuji kolegovi Szaló Csabovi. Dal mi k dispozici publikace, které jsou základem tohoto textu. Děkuji také Ivo Možnému, který mi před časem po návratu z Holandska barvitě líčil, jak v domácnostech univerzitních profesorů poznal z autopsie vybraný sklon k zmírnění spotřeby.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. RNDr. Hana Librová, CSc., Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, tel. (05) 41 32 12 58, fax (05) 41 12 21 41, e-mail: sclg@phil.muni.cz

v jejich zemi snaha o zmírnění spotřeby reálně žita. Jejich výzkumný projekt má název „Condition for a moral code of moderation“ a je součástí širšího programu – „Global Biosphere National Program“.

Výsledky práce na projektu jsou postupně publikovány. Tento článek referuje o prvních výsledcích empirických šetření, které publikovala W. Aarts [1993] a které v širších teoretických souvislostech rozvinul C. Schmidt [1993]. Holandské poznatky uvádíme bez komparujícího komentáře, a to navzdory tomu, že se na mnoha místech přímo nabízí, ba vnucuje. Existuje totiž analogický, nezávisle realizovaný český výzkum na velmi blízké téma [Librová 1994]. Takové srovnání holandské a české dobrovolné skromnosti se chystáme publikovat později v naději, že získáme další informace, které budou v Holandsku teprve publikovány.

Metoda

Citovaná studie byla výrazně typologicky zaměřená. Neusiluje o statisticky reprezentativní vyjádření. Spokojuje se se souborem z hlediska zvyklostí českých šetření povážlivě malým: staví na dotazování v desíti domácnostech, vyhledaných metodou „sněhové koule“. Za domácnost vypovídal vždy jeden dospělý člen.¹ Kritériem pro výběr bylo praktikování nějaké podoby snížení konzumu, např. ochota zřici se automobilu, vybavení domácnosti, významné šetření elektrickou energií.

Výzkum byl zaměřen na hledání skromnějších forem života ve vyšších příjmových kategoriích obyvatelstva, tj. mezi lidmi, kteří pravděpodobně nejsou ke snížení spotřeby ekonomicky nuceni. Autoři nadto vycházejí z předpokladu, že „lidé se mohou rozhodnout mít méně, jen pokud měli víc“ [Aarts 1993: 1].

Empirická část výzkumu byla realizována pomocí polostandardizovaného interview. Rozhovory se zaměřily na bližší poznání těch dimenzí konzumu, které mají největší a relativně přímý vliv na životní prostředí.² Kromě spotřeby energie a vybavení domácnosti výzkumníky zajímala prostorová mobilita. Dále byly zjišťovány verbalizované postoje k šetrnosti a k luxusu. Ve volné části rozhovorů se hovořilo o historii spotřeby v domácnosti a o motivech pro zmírňování spotřeby.

Charakteristika snížení konzumu

Výzkum přinesl základní konstatování: ve zkoumaném souboru byla spotřeba podstatně nižší než v běžných holandských domácnostech. Tato skutečnost se však týká jen některých, ekologicky nápadně riskantních dimenzí konzumu; v mnoha případech jde takové omezení ruku v ruce s „nadspotřebou“ („overconsumption“) v jiných sférách spotřeby.

Konzumpční vzorce jsou přitom nápadně variabilní, což již popsali v amerických domácnostech Elgin [1981] a Richins a Scott [1992]. Domácnosti v souboru se navzájem liší mírou „stářím“ změn ve spotřebě a také v jejich struktuře. Některé se snaží o změnu ve všech sledovaných dimenzích, jiné do souboru spadají jen tím, že nemají auto, případně, že se dokáží zřici snadno oželitelných předmětů – např. výrobků z tropického dřeva nebo užívání monočlánků.

Většina dotázaných klade důraz na neformální zařízení bytu a styl oblečení. Nemá přitom námitek proti věcem z druhé ruky, „dědí“ zejména dětské oblečení a hračky.

¹) Věk respondentů se pohyboval mezi 30. a 50. rokem.

²) Jak jsme uvedli, tyto dimenze byly zároveň použity jako výběrové kritérium.

Respondenti nakupují i v „second hands“ obchodech. Typické je sdílení předmětů s jinými domácnostmi (např. auta nebo pračky).

Někteří dotázaní se vzdávají vlastnictví domu a bydlení ve velkých domech. Jedna z rodin si záměrně pronajala byt v „integrovaném“ domě, kde vedle sebe bydlí handicapovaní s jinými lidmi.

Jako nejvyhraněnější případy souboru uvádí W. Aarts dva „skrbliky“ („misers“). Už před lety prodali auto a nastěhovali se do malých bytů. Hledají nejlevnější a neekonomičtější způsoby, jak vytápět byt, vařit, šatit se, prát apod. Zpochybňují zvyk dávat lidem ve svém okolí dárky a holandskou zvyklost věnovat květiny. Zjišťují, že jsou schopni omezovat spotřebu víc a víc.

Změna v konzumu bývá výsledkem přemýšlení a uvědomělého experimentování. Holanďáci záměrně skromní si uvědomují moc některých konzumních předmětů a dělají různá vnější opatření, aby jí unikli. Snaží se lákavé spotřební věci držet mimo přímý dosah. Jeden manželský pár nechce mít vlastní auto, raději si je dvakrát týdně půjčuje. Dohodl se přitom, že bude platit navíc za každý kilometr jízdy. Jeden majitel auta v souboru záměrně vozidlo garážuje na druhém konci Amsterdamu. Jiní lidé, ač kuřáci, zásadně u sebe nemají cigarety a pokud jim někdo cigaretu nabídne, vždy s ní odcházejí mimo dům, do zahrady. Televizor umístili v domě o poschodí výš; jeho spuštění tak vyžaduje víc námahy než ono „stisknutí knoflíku“. Respondenti připouštějí, že ne vždy je pro ně snadné dodržovat svá předsevzetí o omezení spotřeby, bojují však o ně.

Vše je usnadněno, má-li záměrně skromný Holanďan přátele, členy rodiny, sousedy, kteří mají stejné spotřební vzorce a kteří se vzájemně ve svých postojích a chování utvrzují. V okruhu „svých“ snadněji odolávají spotřebním svodům.

Pochopitelným důsledkem programové šetrnosti je přebytek peněz. Tento problém bývá řešen změnou zaměstnání za méně placené, případně přijetím práce na část úvazku³ a někdy růstem spotřeby v jiných dimenzích, jak jsme se již zmínili.

Jeden respondent charakterizoval svůj způsob života: „sirku nadvakrát – flašu najednů“⁴ („peny-wise and pound-foolish“). Chtěl tím říci, že v každodenním životě a v drobnostech peníze vydává s rozvahou a promyšleně. „Jsem proti automatismu, podle nějž plovárna nebo kino vždycky pro děti znamená zmrzlinu nebo chipsy“. Jeho rodina si zato povolí a utrácí peníze v ritualizovaných situacích, jako je nákladná daleká dovolená nebo jako jsou večeře v drahých restauracích. Jiné podobné rodiny si dopřávají náročné koníčky, knihy, divadlo, navštěvují operu, kupují umělecké předměty.

Tyto nemateriální aktivity respondenti shledávají ekologicky neškodnými.⁵ Nezůstává po nich odpad, ale vzpomínky. Jeden dotázaný v této souvislosti poznamenal: „Lidé, zvláště ti chudší, si myslí, že by měli dětem koupit všechno nové, jinak se jim zdá, že se o ně dost nestarají. Zdá se jim, že péče spočívá v předmětech.“

Jedním z nejnápadnějších rysů popsané regulace spotřeby je její progredující charakter. Lidé procházejí na základě nových informací učebním procesem a jejich

³) Není jasné, jak se tito lidé dostali do zkoumaného souboru, který je definován vysokými příjmy.

⁴) V překladu jsem si pomohla výrokem svého slováckého dědečka. Převod anglických výrazů do češtiny požaduje recenzent tohoto článku.

⁵) Jenom za velmi specifických okolností by to mohlo platit i pro onu dalekou dovolenou.

úsporné spotřební vzorce se upevňují a rozrůstají. Zvláště zřetelný je růst nechuti k automobilismu.

Mnozí dotázaní se zmiňují, jak v průběhu let proměňovali své chování ve více dimenzích. Získávali totiž více a více informací o ekologicky negativních aspektech svého chování. Změny ve spotřebě se dějí postupně, protože lidé jsou schopni obsáhnout a internalizovat jen limitované množství nových informací, dříve než mohou přijmout informace nové. Břímě změny je přitom méně náročné, nespočívá-li jenom na ramenech jednotlivců, ale stává-li postupně samozřejmou součástí každodenního života pro širší okruh lidí, příp. celé společnosti. To platí např. pro bezfosfátové detergenty, které jsou dnes v Holandsku kupovány automaticky, bez nároků na úvahu a rozhodování spotřebitele.

Někteří respondenti hovoří o tom, že nejsou schopni držet v praktickém životě krok se svým rostoucím zájmem o ekologická řešení a se svými předsevzetími: „Stále vlastním auto, ale jednoho dne s tím udělám konec.“ Vnější a vnitřní tlak není zatím dost silný, aby je přiměl k rozhodnutí: „Jsem na auto tak zvyklý, že si bez něho neumím život představit.“

Uvažujeme-li obecně o ekologických změnách ve spotřebě, vidíme, že mají dvě dimenze: jedna představuje omezování v *objemu spotřeby*, druhá (tzv. metoda drobných kroků) spočívá v ekologicky příznivém *modifikování výběru* mezi nakupovanými předměty. Lidé se při rozhodování o koupi nějakého předmětu zajímají, jak jeho výroba – ve srovnání s výrobou jiné věci – ovlivnila životní prostředí a jaký bude ekologický dopad jeho užívání. Typické je, že tito lidé jsou zákazníci tzv. organických obchodů, obchodů s „biopotravinami“, dětem kupují dřevěné hračky, v bytech mají zásadně přírodní materiály – dřevo, vlnu, bavlnu.

Respondenti holandského výzkumu modifikovali svou spotřebu v obou těchto dimenzích. W. Aarts však poukazuje na problém mezi ekology trvale diskutovaný: Jakkoli jsou i podle prezentovaného výzkumu informace o ekologických efektech spotřeby⁶ důležitou součástí pro vytváření ekologicky příznivého životního způsobu, nesou s sebou riziko. Nejsou vždy podnětem ke snížení spotřeby. Často jen formují „zeleného konzumenta“. Ohromná pozornost, která se věnuje např. otázkám nakládání s odpady a způsobu balení, může zamlžit ten nejpodstatnější problém – požadavek, abychom se něčeho vzdali a žili skromněji.

Motivace

Autorka výzkumu hledá a do značné míry i nachází pro zmírňování spotřeby v Holandsku dva navzájem provázané hlavní motivační zdroje: jednak přesuny v obsahu sociálního statu a prestiže, jednak rostoucí ekologické uvědomění lidí.

Tradičními statusovými symboly byly v minulých letech šperky nebo auto, ale i extenzivní každodenní spotřeba. Toto zboží, které bylo v minulosti přístupné jen pro nemnohé, stává se nyní předmětem vlastnění pro masu. V důsledku toho jeho statusová hodnota klesá [srv. např. Friesen 1991]. Nositelé sociálního statu hledají pro svou spotřebu nové vzorce. Mohou být vyjádřeny ve zmírnění („moderation“) a zjemnění spotřeby. Mohou se ubírat směrem k estetice, estetické jednoduchosti a rafinovanosti. Takový typ konzumpce demonstruje dobrý vkus, vlastní styl, a také sebekontrolu,

⁶) „Zelení průvodci“, různé časopisy, osvětové ekologické kampaně, informace v televizi a rozhlas.

předvídavost a prozíravost [Bourdieu 1989, Elias 1939]. Tyto vlastnosti jsou znamením dobré výchovy a vzdělání a celkové „kulturní kompetence“. Za ilustraci tu lze považovat změny v jídlu; „nouvelle cuisine“ se vyznačuje malými porcemi a důrazem na vysokou a nově chápanou kvalitu. Jak prokázaly výzkumy stravování, užití méně tuku, cukru a masa má mimo jiné být právě projevem dobrého vkusu, znalosti a sebekontroly.

Piere Bourdieu [1989] není jediný, kdo pozoruje určité „asketické“ tendence v určitých statusových skupinách. C. Schmidt uvádí Holanďana Harryho Ganzenbooma, který zjistil, že lidé s vyšším kulturním potenciálem utrácejí méně za luxusní konzumní předměty, než lidé stejného socioekonomického statu s kulturním kapitálem nižším [Ganzenboom 1988]. Zároveň poznamenává, že tato tendence se zatím, bohužel, neprojevuje v trávení dovolených.

Tyto proměny v pojmání sociálního statu se čím dál tím častěji spojují s ekologickým uvědoměním a ekologickou motivací. 34% Holanďanů považuje ekologické otázky za hlavní problém společnosti [SCP 1990].⁷ Existující sociologické studie dokládají, že ekologicky orientovaná spotřeba je spojována s vyšším profesním statem, vyššími příjmy, vyššími vzdělanostními stupni, jakkoli informace o ekologicky příznivém způsobu života jsou přístupné všem. Podle holandských interpretů se naznačená skupina chce navenek legitimovat jako dobře informovaná a citlivě reagující.

Význam zde patrně má i snaha o vyjádření skupinové solidarity: lidé hledají prostřednictvím nižší spotřeby výraz sociální a statusové příslušnosti. Mezi skupinami majícími nejvyšší status jsou to přitom hlavně nejvýše vzdělané skupiny, které jsou ochotny proměnit svůj život s ohledem na ekologické problémy. Významné je, že téměř všichni dotázaní jsou aktivními nebo alespoň přispívajícími členy některé z ekologických iniciativ.⁸

Skutečnost, že respondenti jsou vedeni ke změně způsobu života ekologickými důvody, je dokreslována způsobem jejich vyjadřování; při zdůvodňování svých zvyklostí používají často formulace převzaté z ekologických debat v médiích. O ekologicky příznivých momentech svého chování a spotřeby dovedou snést celé série argumentů. V rozhovorech se zmiňují, že je to pro ně vlastně zábava přemýšlet o své spotřebě a modifikovat ji. Oceňují propagaci ekologických myšlenek a návodů také proto, že je inspiruje v uvědoměném výběru ve spotřebě a pomáhá jim tak formovat životní styl.

Dotázaní hovoří o jakémsi tréninku či cvičení v sebeomezování, v němž vedle ohledů na přírodní prostředí koincidují zmíněné i další cíle: péče o vlastní tělesné a duševní zdraví, o estetiku těla. A nezapomínejme ovšem, že naznačený životní způsob je levnější. Svou roli tu hraje také odpor k návyku a snaha nestat se obětí manipulace (např. reklamou). Záměrně skromní lidé usilují o svobodu založenou na sebekontrolě a sebevyjádření.

Tak se často spolu s ekologicky cílenou změnou životního stylu mění v jednom zátahu i „zotročující“ návyky, např. kouření, sledování televize. Jeden respondent dojíždí denně 50 km na kole; vyhne se dopravní zácpě a zacvičí si. O víkendu šetří časem, protože nepotřebuje pěstovat jogging. Jiný si pochvaluje, že nemít auto znamená

⁷) Zde si ovšem komparující poznámku, znevažující poněkud praktický význam výzkumu mínění, neodpustíme – připomínáme, že začátkem roku 1990 vyjádřilo takový názor 83 % Čechů!

⁸) Jak uvidíme dále, v identifikaci s ekologickými aktivisty jsou však zdrženliví.

oproštění od složitého výběru při nákupu auta; nemusíte hlídat vhodný čas pro jeho prodej, starat se o opravy, platit daně a pojištění.

Ještě k prestižní regulaci spotřeby

Širší sociální okolí neoceňuje sebeomezování samo o sobě, tvrdí autorka výzkumu. Ocenění skromnosti je spíš druhotným výrazem uznání prestiže a sociálního statu lidí, kteří je praktikují. To se zdá být potvrzeno i částí dotazování, která se týkala osobní historie zmírnění spotřeby.

Je zvláštní, že respondenti ve vybraném souboru (vysokého sociálního statu) se distancují od jiných skromně žijících lidí, osob, které například potkávají jako spoluzákazníky „alternativních obchodů“. Jsou to pro ně „ti vousáci“, kteří nosí sandály a „pletou si ponožky“ (autorka píše o negativních statusových symbolech), jsou „naivní“ a „zápecníci“ („unwordy“).

Důvod je podle W. Aarts možné hledat v historické genezi této „vousaté“ linie skromnosti: Někteří respondenti ze zkoumaných vyšších statusových skupin sami situují zdroj svých postojů do šedesátých a sedmdesátých let; zároveň se však chtějí odlišit od svých vrstevníků, kteří v duchu šedesátých let zůstali vězet. Obávají se, aby pro společnou minulost nebyli asociováni s generační skupinou šedesátých let. Slovo „the sixties“ dostalo v kontextu rozhovorů patrně mírně odíózní obsah.

V rozhovorech bylo nápadné, jak úporně se respondenti snaží odlišit od image spojovaného s touto generací. Opakovaně zdůrazňovali „nejsem dogmatický a rigidní“, „o dovolené si pronajímám auto“; zmiňovali se o estetických kritériích, jimiž se řídí v oblékání a vůbec zdůrazňovali vybraného ducha svého životního stylu. Těmto lidem tedy nejde o všeobecnou solidarizaci s ekologicky orientovanými či skromně žijícími lidmi. Svou identifikační skupinu zřejmě vymezují na základě jiných kritérií; snad právě na základě „dobrého vkusu“ v životním stylu, který je spojen s vysokým sociálním statem. Sociální distanc si dotázaní lidé vytvářejí jak vůči „konzumentům“, tak vůči záměrně skromným lidem žijícím „unwordly“ a postrádajícím společenský vliv a moc.

Možnosti v šíření modelu skromného chování

Klade-li interpretace záměrné skromnosti v Holandsku důraz na jeho statusovou motivaci a statusotvornou funkci, může nalézt relativně příznivý výhled z hlediska šíření tohoto životního stylu. Do jisté míry může totiž předpokládat, že zmírnění konzumace ve vyšších statusových skupinách bude v budoucnu sloužit jako statusový vzor pro skupiny nižší, usilující o příslušnost ke skupině vysokého sociálního statu. Omezení spotřeby by se tak mohlo stát předmětem široce sdílené sociální prestiže.

Takový efekt byl již empiricky pozorován na případě tzv. dietetického (potravního) uvědomění a chování. Tato složka životního stylu „kane“ („trickles down“) z vyšších statusových hladin k nižším [Otterloo 1990]. Podobná zjištění publikoval Schmidt [1993] pro přenos vzorců chování v některých dalších oblastech – nekuřáctví, emocionální a sexuální hodnoty.

Neměli bychom však zapomínat na zdánlivý detail pozorování, o němž jsme se již zmínili: pohled na skromnější způsob života je v některých částech populace (včetně samotného výzkumného souboru) poznamenán předsudky. Toto negativní imágo – ztotožnění skromnosti s nedostatkem estetiky, vzdělání a případně s lehkou špínou – může do určité míry být bariérou v šíření tohoto životního modu. Na druhé straně právě

znalost tohoto úskalí umožňuje modifikaci a kultivaci alternativních, skromných spotřebních vzorců.

S. Schmidt zdůrazňuje, že „statusové aspirace jsou při formování a šíření nových behaviorálních standardů mimořádně důležité. Marketingové studie to dobře vědí v oblasti konzumního chování a je to zřejmé i v samém ekologickém hnutí“ [Schmidt 1993: 42]. Podle jeho názoru je i v něm přítomný smysl pro superioritu. Nesporné je v ekologických hnutích silné skupinové „my“ vidění. Schmidt v této souvislosti mluví mj. o „kognitivním“, a odtud sociálním, oddělení ekologických aktivistů od ostatních lidí; všimněme si, jak demonstrují svou schopnost myslet v dlouhých časových perspektivách, brát ohled na budoucí generace, smysl pro blaho všech živých bytostí.

Prezentovaný výzkum mohl ovšem jen spekulovat o percepci skromného způsobu života širším sociálním okolím, o možnostech jeho sociální šíření. Skutečná superiorita existuje, jen je-li uznána jinými. Z výpovědí samotných „alternativních“ respondentů můžeme soudit jen nepřímým a nejednoznačně: Lidé někdy považují jejich chování za „divné“. Jindy jim imponuje, zejména tam, kde jde o odmítání auta.

Je pravděpodobné, že ohled na prostředí a přírodu se zvolna stává prestižní otázkou. To se projevuje i v časopisech, struktuře obchodů, v „přírodních“ relacích rozhlasu. „Misers“ získali hodně publicity v novinách, v televizi a rozhlasových pořadech. Na otázku, zda jejich způsob života poutá pozornost ostatních lidí společnosti, „misers“ sami odpovídají: „Novináři, kteří vědí, co je pro veřejnost zajímavé, mu věnují obrovskou pozornost. Můžeme je považovat za „tykadla společnosti („feelers of society“).

Závěr

Holandský výzkum přináší zajímavé poznatky, které se vztahují k ekologicky relevantnímu tématu dobrovolné prostoty, skromnosti či střídmosti („voluntary simplicity“). Je pochopitelné, že šetření daného rozsahu přináší vzhledem k tomuto velkému tématu parciální výsledky. Zabývá se pouze možnostmi skromného života, které vznikají dynamikou snížení doposud vysoké spotřeby. Výzkum formuluje stěžejní téma a vymezuje základní soubor tak, jako by přímo chtěl testovat Ingelhartovu tezi o post-materialistickém stádiu společnosti.⁹ Zdá se však navíc, že W. Aarts ani C. Schmidt vůbec neočekávají možnost ne-konzumně orientovaného života v nižších příjmových skupinách, resp. u lidí, kteří neabsolvovali zážitek vysokého konzumu.¹⁰

Občan západoevropské země je vystaven mnoha snahám a tlakům, které jej mají přivést k vyšší spotřebě; působí na něj reklama i setrvačnost dosavadního vzorce sociální prestiže. Dnes je v nich však občan vystaven i tlakům protichůdným: z mnoha stran je (v Holandsku i vládou!, aspoň co se užívání automobilů týče) nabádán ke snížení spotřeby. Zatímco u většiny lidí nepochybně převažuje vliv první, ve zkoumané skupině mu relativně úspěšně konkuruje tlak k uskromňování. Na jeho straně působí i skupinová subkultura přátel, příp. sousedů, která sebeomezování oceňuje.

Asi o polovině zkoumaných domácností je možno říci, že zatěžují prostředí podstatně méně než průměrná holandská rodina. V některých případech je však situace

⁹) Projekt však o takovém záměru nic přímo neříká.

¹⁰) Tento předpoklad vyjadřují jen implicitně a v žádném případě jej ve výzkumu neověřují. Čtenář, který čte o životním způsobu pod zorným úhlem naléhavých ekologických problémů, případně čtenář z méně bohaté země, však takovou mezeru pociťuje.

složitější, např. tam, kde každodenní šetrnost je kompenzována dalekými leteckými dovozenými. Podobně lze pochybovat o reálném ekologickém efektu jízdy autem do reformních organických obchodů na druhém konci velkoměsta. Jiní respondenti stojí teprve na prahu výraznějšího snížení spotřeby, zatím hovoří spíš jen o předsevzetích.

W. Aarts poznamenává, že v mnohých popisech a rozborech skromného způsobu života je sklon dívat se na tento typ chování jako na idealistické, nesobecké a voluntaristické. Snad je to reakce na přeceňování a zjednodušování významu sociálního statu ve starší sociologické literatuře. Ať je tomu jakkoli, podle názoru W. Aarts, právě při interpretacích snížení spotřeby bychom neměli roli sociálního statu podceňovat, naopak, měli bychom se jí interpretačně držet. Je pravda, že v rychle se měnící společnosti je hierarchie komplexnější a je obtížné statusové pozice určit [Bourdieu 1979; Campbell 1987]. Není zde jedna skupina určující vkus („taste-makers“), jedna elita, která předepisuje žádoucí sociální chování pro zbytek populace. Tato komplexita by však v pokusech o výklad neměla být důvodem k ignorování statu.

Naděje na šíření skromnějšího životního stylu plynoucí z prosazování role sociálního statu, kterou holanské publikace zatím jen naznačují, by ovšem byla empiricky testovatelná v každodenní praxi společnosti. Tím je zároveň naznačen další možný směr sociologického bádání.

Vedle těchto badatelských důvodů však podle Schmidta „existují praktické a politické důvody pro to, abychom se věnovali právě statusovému vidění tohoto problému. Můžeme pak využít statusové aspirace právě např. prostřednictvím kampaní v médiích, ve výchově. Příslušnost k té ‚pravé‘ sociální skupině je silným motorem. Environmentální politika nemusí apelovat ve snaze rozšířit ekologicky přijatelný způsob života na morální kvality. Proč by neměla využít lidskou touhu po odlišení a lidskou senzitivitu pro sociální status šíření sebeomezujícího ekologicky příznivého chování?“ [Schmidt 1993: 43].

Šíření způsobu života do nižších sociálních vrstev („trickle-down“ effect) může podle Schmidta postupovat velice rychle. V tomto názoru se opírá o práce, které dokládají, jak rychle se změnily postoje a reálné praktiky např. v oblasti demografického chování – rozvody, předmanželský sex, nesezdaná soužití, homosexualita. Za méně než 15 let došlo prý v Holandsku ke skutečnému přehodnocení všech hodnot („Umwertung aller Werte“) právě prostřednictvím mechanismu sociální nápodoby.

Holandané se cítí být osudově určeni k životu v „ekonomické“ civilizaci. Cítí se povinni ji posouvat ekologickým směrem za využití schopností sociální kontroly a sebekontroly člověka. C. Schmidt se opírá o Norberta Eliase, když zdůrazňuje, že právě to je princip civilizace.

HANA LIBROVÁ absolvovala vysokoškolské studium biologie a chemie, postgraduálním školením je sociolog. Nyní působí jako docentka na katedře sociologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší obory stojící na pomezí společenských a přírodních věd – Sociální ekologii a Environmentální filozofii a sociologii. Její badatelská činnost se rozvíjí v oblasti ekologicky příznivého způsobu života.

Literatura

- Aarts, W. 1993. „Some Characteristics of Voluntary Moderation and Its Snob Appeal. A Netherlands Case Study.“ Paper for the Conference *The global and the Local. Consumption and European Identity*. Amsterdam, september 8-11, 1993.

- Bourdieu, P. 1979. *Distinction*. London.
- Campbell, C. 1987. *The Romantic Ethics and the Spirit of Modern Consumerism*. Oxford.
- Elgin, D. 1981. *Voluntary Simplicity. An Ecological Lifestyle that Promotes Personal and Social Renewal*. New York.
- Elias, N. 1939. *The Civilizing Process, Volume I. The History of Manners*. Oxford. (cit. dle Schmidt).
- Friesen, A. 1991. *Geld spielt keine Rolle. Erziehung im Konsumrausch*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- Ganzenboom, H. 1988. *Leefstijlen in Nederland*. Rijswijk. (cit. dle Schmidt).
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton.
- Inglehart, R. 1990. *The Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton.
- Librová, H. 1994. *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno.
- Otterloo, A. 1990. *Eten en eetlust in Nederland (1840-1990)*. Bert Bakker. (cit. dle Aarts)
- Rabušic, L. 1990. „Tichá revoluce neboli od materialismu k postmaterialismu v západních společnostech.“ *Sociologický časopis* 26: 505-517.
- Richins, M., D. Scott 1992. „A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation.“ *Journal of Consumer Research* 19: 303-316. (cit. dle Aarts).
- Schama, S. 1987. *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam. (cit. dle Aarts).
- Schmidt, C. 1993. „On Economization and Ecologization as Civilizing Processes.“ *Environmental Values* 2: 33-46.
- SCP – Sociaal en Cultureel Planbureau. 1990. Rijswijk. (cit. dle Aarts)

